

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ**

У статті досліджено ефективність використання трудового потенціалу сільського населення з позицій оцінки продуктивності, повноти та раціональності його реалізації. Визначено основні тенденції використання трудового потенціалу населення в сільській місцевості та напрямки удосконалення цього процесу.

In the article probed efficiency of the use of labour potential of rural population is from positions of estimation of the productivity, plenit ude and rationality of his realization. Detected basic tendencies of the use of labour potential of population in rural locality and directions of improvement of this process.

Постановка проблеми. По аналогії з відтворенням матеріального продукту, відновлення трудового потенціалу в теоретичному плані можна трактувати як процес відтворення специфічного реального продукту суспільства у вигляді взаємодії окремих фаз [1, с. 10; 2, с. 349]:

1) формування трудового потенціалу – постійне відновлення трудового потенціалу на основі безперервного відтворення населення (народження людей та досягнення ними працездатного віку), а також набуття фізичних та кваліфікаційних здібностей до праці за допомогою систем загальної і спеціальної освіти, охорони здоров'я і фізичного виховання;

2) розподіл і перерозподіл трудового потенціалу за сферами зайнятості, видами робіт, родом діяльності, підприємствами, організаціями, галузями народного господарства, економічними регіонами. Перерозподіл здійснюється у формі руху робочої сили згідно її попиту і пропозиції на ринку праці;

3) використання (споживання) трудового потенціалу полягає у його функціонуванні на підприємстві, в організаціях і в економіці країни в цілому, причому своє матеріальне втілення робоча сила отримує в кінцевому продукті праці.

Вирішальне значення у процесі відтворення трудового потенціалу належить фазі споживання. Від того, в яких умовах він використовується, залежить ефективність суспільного виробництва. Тільки на цій стадії виявляються позитивні та негативні сторони перших двох фаз відтворення трудового потенціалу (його формування та розподілу).

Виступаючи заключною стадією відтворення трудового потенціалу і початковим етапом відтворення суспільного продукту, споживання трудового потенціалу означає сам процес праці, застосування на практиці загальних та професійних знань працівника [3]. При цьому вплив фази використання на інші елементи відтворювального циклу, зокрема, на процеси пов'язані з фазою формування трудового потенціалу, явно виходить за межі звичайної «зворотної дії» вторинного явища на первинне і нерідко виступає у ролі визначального [4].

На цій фазі основна проблема полягає в забезпеченні продуктивної зайнятості населення і в ефективному використанні працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів використання трудового потенціалу сільського населення присвячено праці видатних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: О.А. Бугуцького, І.К. Бондар, В.С. Дієсперова, В.К. Горкавого, О.І. Здоровцова, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, В.Ф. Машенкова, В.І. Лишиленка, І.І. Лотоцького, І.І. Лукінова, С.І. Пирожкова, П.Т. Саблука, М.Ф. Самодурової, В.С. Шешенко, С.Г. Струмиліна, К.І. Якуби та інших.

Разом з тим потребують дослідження сучасні особливості використання трудового потенціалу сільського населення та визначення перспектив підвищення ефективності його реалізації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз ефективності використання трудового потенціалу сільського населення в сучасних умовах господарювання на основі аналізу продуктивності, повноти та раціональності його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Ефективне використання трудового потенціалу передбачає повне, раціональне та продуктивне використання останнього у відповідності до його якісних та кількісних характеристик. Аналіз ефективності використання трудового потенціалу, таким чином, має проводитись з трьох боків: з позиції оцінки ступеня повноти, продуктивності та раціональності реалізації трудового потенціалу.

Виконання аналізу ступеня продуктивності використання трудового потенціалу має спиратися на обчислення вартісних та натуральних показників ефективності праці, аналіз дії можливих факторів підвищення продуктивності праці та ролі трудового потенціалу у зростанні ефективності використання основних виробничих фондів підприємства.

Відповідно до цього ефективність суспільної праці в макроекономічному аспекті можна визначити через показник зміни реального валового внутрішнього продукту (ВВП).

Однак останній можна назвати показником ефективності суспільної праці лише з певними

припущеннями, адже зростання ВВП може відбуватися і в умовах екстенсивного використання наявних в суспільстві ресурсів. Тим часом скорочення у ВВП частки продукції, яка виробляється добувною та сировинними галузями, а також зниження чисельності зайнятих у всіх сферах економічної діяльності та в галузях економіки, наявність високого рівня безробіття дають підставу розглядати ВВП у якості показника ефективності суспільної праці.

Аналіз динаміки ВВП протягом 2003 – 2007 рр. свідчить про зростання продуктивності використання трудового потенціалу сільського населення. Протягом досліджуваного періоду зростання реального ВВП у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві склало 71,28 % [5]. У добувній промисловості таке зростання дорівнювало 116,31 %, у переробній – 150,68 %, у будівництві – 257,1 %.

Застосування показника валової доданої вартості (ВДВ) для аналізу продуктивності використання трудового потенціалу, є доречнішим внаслідок неврахування витрат на проміжне споживання, питома вага яких у ВВП є досить високою. Однак аналіз динаміки ВДВ підтверджує позитивну динаміку продуктивності використання трудового потенціалу сільського населення.

У табл. 1 представлено показники валової доданої вартості сільського господарства, мисливства та лісового господарства за період із 2003 р. по 2007 р. [5, 6].

Таблиця 1

Валова додана вартість у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві

Показник	Роки				
	2003	2004	2005	2006	2007
ВДВ у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, у фактичних цінах; млн грн	29 059	85 668	94 801	98 410	113 246
Частка ВДВ сільського господарства, мисливства та лісового господарства у структурі ВДВ, %	12,1	11,9	10,4	8,6	7,6

Як бачимо, зростання валової доданої вартості у фактичних цінах протягом 2003 – 2007 рр. склало 84 187 млн. грн або 289,7 %. Проте в порівняних цінах темп росту ВДВ у 2007 р. в порівнянні з 2006 р. дорівнював 94,8 %. Тобто скорочення склало 5,2 %. Така ж тенденція прослідковується і при аналізі ВВП – зниження на 5,3 % [5].

У 2003 році величина ВДВ, створена у будівництві за рахунок одного працюючого, була більш ніж у 4 рази вищою, ніж у сільському господарстві. Враховуючи той фактор, що чисельність зайнятих у сільському господарстві була досить значною (20,4 % від загальної чисельності зайнятих у галузях економіки), це свідчить про низьку ефективність використання трудового потенціалу працівників зазначеної галузі. У 2007 році величина ВДВ, створена у сільському господарстві (32,5 млн. грн.), перевищила відповідний показник у будівництві (31 млн. грн), який майже не змінився в порівнянні з 2003 роком, на 1,5 млн. грн при збільшенні зайнятості у будівництві на 23,6 % і зменшенні у сільському господарстві на 17,8 %. Проведений аналіз свідчить про вагоме зростання продуктивності використання трудового потенціалу сільського населення на протязі досліджуваного періоду.

У підвищенні ефективності використання основних фондів неzapеречна роль відводиться особистому фактору виробництва. У зв'язку з цим слід відзначити зростання фондівддачі впродовж 2003 – 2007 рр. в сільському господарстві в 1,3 рази. Таке зростання насамперед було викликане значним зношенням основних фондів сільськогосподарських підприємств, яке призвело до зниження їх вартості. З іншого боку продуктивність праці зросла, але основною причиною такого зростання стало зменшення чисельності зайнятих у сільському господарстві.

Узагальнюючим показником продуктивності праці виступає виробництво валової продукції з розрахунку на середньорічного працівника у вартісному виразі, або річна продуктивність праці. Цей показник, обчислений у порівняних цінах до 2005 р., дозволяє оцінити динаміку продуктивності праці як в цілому по сільськогосподарському виробництву, так і по галузях рослинництва і тваринництва.

До 1990 р. рівень продуктивності праці у аграрному секторі економіки характеризувався тенденцією до зростання. Хоча навіть тоді, досягнутий рівень, був меншим порівняно з Німеччиною в 3 рази, Францією – в 4, Великою Британією – 4,5, Канадою – 5,7, США – 8,5, Чехословаччиною – 1,6, Угорщиною – в 1,8 рази [7].

Нижчі в порівнянні з 1990 р. темпи зростання продуктивності праці у сільському господарстві спостерігалися до 2003 р. включно [6]. Лише протягом 2004 р. зростання продуктивності праці склало 13,6 % по сільськогосподарському виробництву всього і 21,7 % по рослинництву. Зростання ж виробітку у тваринництві почалося у 2005 р., збільшившись в порівнянні з 1990 р. на 30,1 %. Найвищі темпи зростання можна спостерігати у 2007 р.: по сільському господарству – 66,8 %, по рослинництву – 49,2 %, по тваринництву – 102,7 %.

Отже, продуктивність використання трудового потенціалу сільського населення протягом періоду з 2003 р. по 2007 р. зросла, про що свідчить динаміка наведених вище показників.

При виконанні аналізу повноти використання трудового потенціалу визначенню мають підлягати перш за все показники рівня зайнятості та фонду використання робочого часу.

У табл. 2 наведено основні показники, які характеризують повноту використання трудового потенціалу сільського населення у 2003 – 2007 рр. [5, 8].

Таблиця 2

Основні показники повноти використання трудового потенціалу сільського населення

Показник	Рік				
	2003	2004	2005	2006	2007
Економічно активне населення, тис. осіб:					
- у віці 15 – 70 років	6 555,4	6 697,9	6 987,0	6 949,8	6 974,4
- працездатного віку	5 946,8	6 017,3	6 071,0	6 060,8	6 091,7
Рівень економічної активності населення, %:					
- у віці 15 – 70 років	59,5	61,2	64,1	64,2	65,1
- працездатного віку	70,3	71,0	71,8	71,8	72,3
Зайняте населення, тис. осіб:					
- у віці 15 – 70 років	6 099,4	6 137,2	6 586,1	6 548,3	6 595,0
- працездатного віку	5 491,5	5 459,8	5 671,4	5 659,5	5 712,3
Рівень зайнятості населення, %:					
- у віці 15 – 70 років	55,4	56,1	60,5	60,5	61,5
- працездатного віку	64,9	64,4	67,1	67,0	67,8
Безробітне населення, тис. осіб:					
- у віці 15 – 70 років	456,0	560,7	400,9	401,5	379,4
- працездатного віку	455,3	557,5	399,6	401,3	379,4
Рівень безробіття населення, %:					
- у віці 15 – 70 років	7,0	8,4	5,7	5,8	5,4
- працездатного віку	7,7	9,3	6,6	6,6	6,2
Економічно неактивне населення, тис. осіб:					
- у віці 15 – 70 років	4 458,2	4 249,3	3 907,9	3 867,2	3 745,4
- працездатного віку	2 512,5	2 462,6	2 385,7	2 386,2	2 337,1
Рівень економічної неактивності населення, тис. осіб:					
- у віці 15 – 70 років	40,5	38,8	35,9	35,8	34,9
- працездатного віку	29,7	29,0	28,2	28,2	27,7

Чисельність економічно активного населення у віці 15 – 70 років у сільській місцевості протягом досліджуваного періоду зросла на 6,4 % (419 тис. осіб); у працездатному віці – на 2,4 % (144,9 тис. осіб). Рівень економічної активності населення склав відповідно 65,1 % та 72,3 % із зростанням на 5,6 % та 2 %. Із 40,5 % для населення віком 15 – 70 років і 29,7 % для працездатного населення до 34,9 % та 27,7 % відповідно зменшились рівні економічної неактивності сільського населення.

Відбувається зростання чисельності зайнятого сільського населення: на 8,1 % у віці 15 – 70 років, на 4 % – працездатного віку. Рівень зайнятості зріс на 6,1 % та 2,9 % відповідно і склав 61,6 % та 67,8 %.

Рівень безробіття зменшився в порівнянні з 2003 роком на 1,6 % для населення віком 15 – 70 років і на 1,5 % для працездатного населення. У 2004 році можна було спостерігати значне зростання чисельності та рівня безробіття із наступним зменшенням цих показників протягом 2005 – 2007 рр. у 1,5 рази. Аналіз наведених показників свідчить про зростання повноти використання трудового потенціалу сільського населення, проте для більш детальної характеристики необхідно дослідити рівень використання фонду робочого часу. У 2007 році в порівнянні з 2003 роком спостерігається незначне підвищення коефіцієнта використання табельного фонду робочого часу у сільському господарстві – на 0,051 або на 6 %. Його значення у 2007 році дорівнювало 0,89. Такий показник є одним із найвищих серед галузей економіки і підтверджує зменшення рівнів прихованого безробіття та зростання повноти використання трудового потенціалу сільського населення.

Наступним етапом аналізу ефективності використання трудового потенціалу сільського населення є оцінка ступеня раціональності його реалізації, де мають бути розглянуті показники, які характеризують ефективність функціонування ринку праці. Адже саме на цьому ринку виявляється економічна активність населення через визначення чисельності частково або повністю зайнятих, безробітних, економічно неактивних осіб, а також кількості та структури вільних робочих місць (вакантних посад).

для аналізу раціональності використання трудового потенціалу передусім необхідно порівняти обсяги та структуру попиту та пропозиції робочої сили, охарактеризувавши їх в динаміці. Найвищі темпи зростання попиту на робочу силу у сільському господарстві спостерігалися в 2005 р. – 146,5 % в порівнянні

з 2002 р. Проте вже з 2006 року відбулося зменшення темпів росту попиту на робочу силу і у 2007 р. цей показник був меншим за відповідний показник 2005 р. на 42,5 % майже зрівнявшись із рівнем 2002 р. [6]

У 2003 р. чисельність зареєстрованих безробітних серед сільського населення була найвищою: в порівнянні з 2000 р. її зростання складало 63 %. Протягом 2003 – 2007 рр. даний показник зменшився на 22,2 %. Проте навантаження на одне робоче місце залишається досить високим, хоч протягом 2003 – 2007 рр. можна спостерігати зменшення цього показника із 59 осіб до 48 осіб на одне вільне робоче місце. Рівень зареєстрованого безробіття у 2007 р. зменшився в порівнянні із відповідним показником 2003 р., коли він був найвищим (7,5 %), проте по відношенню до 2000 р. зростання складало 27 %.

Протягом 2003 – 2007 рр. чисельність працевлаштованих зареєстрованих безробітних зростала і склала 200 тис. осіб у 2007 р., що на 80 % більше, ніж у 2003 р. Даний показник складає 57,5 % від кількості зареєстрованих безробітних у службі зайнятості. Отже, ступінь раціональності реалізації трудового потенціалу сільського населення протягом 2003 – 2007 рр. дещо підвищився. Але в порівнянні із 2000 р. його рівень знизився.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного аналізу ефективності використання трудового потенціалу сільського населення з позицій оцінки ступеня продуктивності, повноти та раціональності його використання виявлено позитивні зміни у динаміці наведених показників.

Про зростання продуктивності праці сільського населення свідчить підвищення показника валової доданої вартості в розрахунку на одного працюючого. Узагальнюючим показником продуктивності праці є виробництво валової продукції з розрахунку на середньорічного працівника у вартісному виразі, або річна продуктивність праці, яка протягом останніх років також підвищується. Підвищення рівня використання табельного фонду робочого часу та збільшення чисельності економічно активного населення і зайнятих у сільській місцевості говорить про покращення рівня повноти використання трудового потенціалу. Підтвердженням цьому є також зменшення кількості економічно неактивних громадян та безробітних. Проте, незважаючи на позитивну динаміку зазначених показників, і рівень економічної активності, і рівень зайнятості сільського населення залишаються доволі низькими. Рівень же безробіття є досить вагомим. Негативним аспектом є значна невідповідність попиту на робочу силу та пропозиції робочої сили у сільській місцевості і відповідне значне навантаження працівників на одне вільне робоче місце, викликане зменшенням попиту на робочу силу починаючи із 2006 р. та зростанням рівня зареєстрованого безробіття в порівнянні із 2000 р.

Отже, зростання ефективності використання трудового потенціалу сільського населення протягом періоду 2003 – 2007 рр. є незначним. Основною причиною зростання є високі обсяги виробництва продукції та низька в порівнянні із 90-ми роками чисельність працівників. Таке зменшення викликане низьким рівнем заробітної плати у сільськогосподарському виробництві через низьку рентабельність та недосконалість і неврегульованість законодавства та цінової політики та високим податковим навантаженням на фонд оплати праці. Усунення цих суперечностей є запорукою підвищення ефективності як сільськогосподарського виробництва, так і реалізації трудового потенціалу сільського населення.

Література

1. Пирожков С. Воспроизводство трудового потенциала // Экономика советской Украины. – 1991. – № 7. – С. 8 – 19.
2. Політична економія: Навч. посіб. / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєва та ін.; За ред. д-ра економ. наук К.Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.
3. Самодурова М.Ф. Актуальные вопросы перераспределения и использования постоянной и сезонной рабочей силы в сельскохозяйственных предприятиях АПК. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1986. – 172 с.
4. Население и трудовые ресурсы: Справочник / Сост. А.Г. Новицкий. – М.: Мысль, 1990. – 398 с.
5. www.ukrstat.gov.ua.
6. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2007 рік / Державний комітет статистики України: за ред. Ю. М. Остапчука. – Київ, 2008. – 400 с.
7. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.
8. Статистичний збірник «Економічна активність України 2007» / Державний комітет статистики України. – Київ, 2008. – 225 с.

Надійшла 17.06.2009